

Mr. Hamza MEMIŠEVIĆ

*Sarajevo Information Centre on the International Criminal Tribunal
for the former Yugoslavia (ICTY)*

E-mail: hamzamemisevic@gmail.com

Doc. dr. Ermin KUKA

*Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv
čovječnosti i međunarodnog prava*

E-mail: ermin.kuka@hotmail.com

Pregledni rad/Review article

UDK/UDC: 94(497)"1941/1945" (091)

32:323:329:355.4(497)"1941/1945""1945/1989"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2022.5.8.189>

JUGOSLAVENSKI KOMUNISTI IZMEĐU MIRA I RAZDORA

Apstrakt: *Jugoslovenski komunisti, od samog svog pojavljivanja na društveno-političkoj sceni, zauzimaju značajno mjesto u historijskoj perspektivi. Tokom Drugog svjetskog rata na području Jugoslavije, došlo je do bitne promjene u političko-društvenim odnosima. Postojanje ideološkog i građanskog rata u periodu 1941-1945 ključni su za razumijevanje ratnih, ali i postratnih zbivanja. Narodnooslobodilačka vojska, odnosno vojni instrument partije za provedbu političkih i društvenih promjena pokazao se ključnim i odlučujućim faktorom za uspostavu komunističke vlasti. Ratna zbivanja na području Jugoslavije komunistička partija nije promatrala kroz antifašizam i antifašističku borbu, već kroz tzv. narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju. Ključni cilj komunističke partije bio je temeljita promjena društvene paradigme. U cilju ostvarenje te ideje, partija se ponašala realpolitički. U početku partija je protežirala zajedničke ciljeve. Ipak, stvaranje povoljnih vojno – političkih okolnosti partija se okrenula svojim parcijalnim interesima. Inicijalno protežiranje zajedničkih ciljeva bila je samo mimikrija za stvarne intencije partije. Komunistička partija imala je jasno definisanu političku platformu i ciljeve narodnooslobodilačke borbe. Ti ciljevi podrazumijevali su preuzimanje i uspostavu vlasti po svom prauzoru Sovjetskom savezu. Sukob na području Jugoslavije sadržavao je sve elemente ideološko – građanskog rata, jer sve zaraćene strane koristile su ratni metež za provedbu svoj političkih ciljeva. U kontekstu KPJ, osnovni oblik ustanka bio je partizanski rat, koji je prerastao u rat protiv neprijatelja, onih koji su smatrani prijateljom za buduće planove partije. U 1942. godini formirana je narodnooslobodilačka vojska sa prvim divizijama i korpusima (u njenom sastavu), dok su presudne bitke u*

1943. godini definitivno učvrstile narodnooslobodilački pokret. Stvarno sagledavanje mjesta i uloge jugoslavenskih komunista, u okvirima historijske realnosti, osnovni je problem ovog istraživanja. Cilj je da se bez bilo kakve idealizacije, ali i reduciranja povijesne relevantnosti, da osvrtno na navedenu pojavu. Nema sumnje da su jugoslavenski komunisti ostvarali enorman uspjeh, u političko-društvenom kontekstu. U prvim godinama prve Jugoslavije, bila je to marginalna skupina, koja je uskoro zabranjena. Ipak, tokom velikog rata, u okviru kojeg se desio i slom prethodne države, kao i oblici građanskog rata, jugoslavenski komunisti dolaze u priliku da izvrše reorganizaciju društvenog, političkog i ekonomskog poretka. Istraživanje u okviru ovog rada je omeđeno interesom za djelovanje jugoslavenskih komunista, od njihove pojave na političkoj sceni, pa sve do momenata kada postaju moćna politička snaga, bez koje se ne može razumijevati period koji je iza nas. Elaboracija navedene tematike podrazumijevala je primjenu svih osnovnih metoda naučnog istraživanja. Od općenaučnih metoda korištene su hipotetičko-deduktivna metoda i komparativna metoda. Pribavljanje empirijskih podataka postignuto je primjenom metode analize (sadržaja) relevantne dokumentacione građe.

Ključne riječi: Komunisti, Jugoslavija, oslobođenje, Drugi svjetski rat, mir, razdor.

YUGOSLAV COMMUNISTS BETWEEN PEACE AND DISPUTE

Abstract: *The Yugoslav Communists, since their very appearance on the socio-political scene, have occupied a significant place in the historical perspective. During the Second World War in Yugoslavia, there was a significant change in political and social relations. The existence of ideological and civil war in the period 1941-1945 is crucial for understanding war and post-war events. The People's Liberation Army, ie the party's military instrument for the implementation of political and social changes, proved to be a key and decisive factor for the establishment of communist rule. The communist party did not observe the war in Yugoslavia through anti-fascism and anti-fascist struggle but through the so-called national liberation struggle and the socialist revolution. The key goal of the Communist Party was a fundamental change of social paradigm. In order to realize that idea, the party acted realpolitik. Initially, the party promoted common goals. Nevertheless, the party turned to its partial interests as soon as favorable military-political circumstances were created. The initial promotion of common goals was just a mimicry of the real intentions of the party. The Communist Party had a clearly defined political platform and goals for the national liberation struggle. These goals included taking over and establishing power, modeled on the Soviet Union. The conflict in Yugoslavia contained all the elements of an ideological-civil war because all the warring parties used the turmoil of war to carry out*

their political goals. In the context of the CPY, the basic form of the uprising was the partisan war, which escalated into a war against the enemy, those who were considered a threat to the party's future plans. In 1942, the People's Liberation Army was formed with the first divisions and corps (within it), while the decisive battles in 1943 definitely strengthened the People's Liberation Movement. A real understanding of the place and role of the Yugoslav communists, within the framework of historical reality, is the basic problem of this research. The aim is to review this phenomenon without any idealization, but also without the reduction of historical relevance, to review this phenomenon. There is no doubt that the Yugoslav communists achieved enormous success, in a political and social context. In the first years of first Yugoslavia, it was a marginal group, which was soon banned. However, during the great war, in which the collapse of the previous state took place, as well as the forms of civil war, the Yugoslav communists had the opportunity to reorganize the social, political, and economic order. The research within this paper is limited by the interest in the activities of the Yugoslav communists, from their appearance on the political scene to the moments when they become a powerful political force, without which the period behind us cannot be understood. The elaboration of the mentioned topic implied the application of all basic methods of scientific research. Of the general scientific methods, the hypothetical-deductive method and the comparative method were used. Obtaining empirical data was achieved by applying the method of analysis (content) of relevant documentation.

Key words: *Communists, Yugoslavia, liberation, World War II, peace, discord.*

Rasprava o prošlosti nikada nije rasprava o prošlosti, jer prošlost se ne može mijenjati. Stoga rasprava o prošlosti, jeste prvenstveno rasprava o sadašnjosti i budućnosti. Albert Kami zapisao je da revolucionari postanu ugnjetavači ili heretici. Komunistički pokret, a nakon kraja Drugog svjetskog rata ključni faktor u uspostavljanju vlasti, svakako predstavlja zanimljiv fenomen u historiografiji. Pristalice komunizma neosporno će idealizirati narav samog pokreta i sve ono što je proisteklo iz tog pokreta. Dogmatskim pristupom, kanonizacijom Josipa Broza Tita i komunističkog pokreta stvoreno je snažno jednozvučje, gdje se svaka kritika po automatizmu svrstava u fašizam. Antikomunistički i antijugoslavenski stav odmah se svrstava u kategoriju neofašizma. Partija je imala ulogu definitivnog tumača i konačnog arbitra istine. Tako je vrhovni tumač odredio šta je istina, a što je laž, formirajući na taj način jednu crno bijelu sliku kompleksnih i zamršenih događaja. U tim historijskim dionicama stvorena je atmosfera „da je dobro sve

što služi interesima revolucije, a zlo sve što šteti tim interesima.“¹ Šta je historiografija, nego permanentna napetost između priča koje su ispričane i koje bi mogle nekada biti ispričane, kako navodi profesorica Lynn Hunt.² Zlatko Hasanbegović smatra da se „komplicirana povijest Drugoga svjetskog rata, držanje i motivacija pojedinih aktera, ne mogu interpretirati samo iz vizure naknadne pameti, ispraznog moraliziranja, optike savezničkog ratnog napora protiv sila Osovine, te pomoću pseudohistoriografskih klišeja o “dobru” i “zlu”, “fašizmu” i “antifašizmu.”³ Dakle, kompleksnu i zamršenu sliku Drugog svjetskog rata treba dekonstruisati stvarnim saznanjima, a ne ideološkim argumentima.⁴ Neugodne činjenice i sporne historijske dionice guraju se na margine, što svakako predstavlja pogrešan pristup. Neuralgične tačke iz povijesti treba posmatrati i analizirati u kontekstu vremena, kada su se ti procesi odvijali. Reinterpretacija historije i pokušaji da se određeni historijski procesi sagledaju na drugačije način proglašavaju se revizijom historije. Referentna tačka revizionizma jeste ponuditi novo gledište i uzdrmati tradicionalna i poželjna tumačenja. Prošlost je važan alat u oblikovanju poželjne sadašnjosti i budućnosti.⁵ Historija ima zadatak da objasni određeni događaj i ponudi objašnjenja zašto se to dogodilo.⁶ Jugoslavenski komunizam označava historijski završen proces, iako se on danas pokušava održati živim na simboličko-ideološkom planu.

Nastanak i nestanak države predstavlja *par excellence* političku stvar.⁷ Pitanje promjene unutrašnjeg poretka također predstavlja političku stvar. Unutrašnje promjene koje nastaju u ratnom metežu neodvojive su od ratnog lukavstva i političkog pragmatizma. Svaki pokret ima za konačni cilj osvajanje vlasti i promjenu društvene i političke paradigme prema ideološkim kriterijima. Komunizam kao jedna od dominantnih ideologija XX vijeka imala je za cilj da priskrbi i ostvari što veću koncentraciju moći. Realizacija ideološkog programa

¹ Miloš Česlav, *Zarobljeni um*, Paideia, Beograd 2006, 63.

² Lynn Hunt, *Nova kulturna historija*, Zagreb 2001, 49-50, Prema: Safet Bandžović, *Bošnjaci i antifašizam*, 397.

³ „Zlatko Hasanbegović: Izlišno je pitanje treba li osnovna škola u Đozinu Podrinju nositi njegovo ime“, *Oslobođenje*, 2. novembar 2013.

⁴ George Orwell iznio je kritike na račun „demokratskog imperijalizma“ koji je prošao netaknut i pošteđen kritika. Nacizam je zbog svoje brutalnosti probleme i negativnu stranu demokratskog imperijalizma gurnuo u stranu. Tako se George Orwell pitao kako „ljudi mogu ozbiljno reći da borba protiv nacizma u Evropi nije uticala na britansku, holandsku, belgijsku ili francusku vladavinu u Africi i Aziji? Kako se ovo može ozbiljno opisati kao borba između demokratije i fašizma kao i da same demokratije nisu bile imperijalne vladari koji upravljaju životima miliona građana bez prava glasa. „Kakva bi svrha bila“, pisao je on, „svrgnuti Hitlerov sistem da bi se stabilizovalo nešto daleko veće i na svoj način, drugačiji način podjednako loše“. Pogledati: Mark Mazover, *Hitlerovo carstvo: nacistička vladavina u okupiranoj Evropi*, Belona, Subotica 2019, 616-617.

⁵ Todor Kuljić, *Historijski revizionizam: Problemi i mitovi*, 239.

⁶ A.J.P Taylor, *Uzroci Drugog svjetskog rata*, 1994, 26. (dalje: A.J.P Taylor, *Uzroci Drugog svjetskog rata*).

⁷ Jovo Bakić, *Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači*, Službeni glasnik, Beograd 2011, 13.

zahtjeva moć. Jerzy Holzer povijest komunizma motri sa tri razine: komunizam kao pokret, sistem vladavine i posljednja faza kao imperija.⁸

Povijest i ljudska sudbina ne mare jedna za druga. Objašnjavajući razlike između povijesti i ljudske sudbine ruski filozof Nikolaj Berdjajev kazao je sljedeće: „Povijest je bila čovjekova sudbina, ali čovjekova sudbina nikad nije zanimala povijest.“⁹ Okončanjem Prvog svjetskog rata nastaju novi državno-pravni realiteti. Prva Jugoslavija svakako spada među te države. Svoj nastanak prva Jugoslavija duguje izvanjskim akterima, u prvom redu Francuskoj i Engleskoj. SAD smatrale su da je potrebno očuvati Austro-Ugarsku monarhiju, ali njihovom mišljenju snažno su oponirale Engleska i Francuska, strahujući od obnovljene Austro-Ugarske imperije i ponovnog saveza sa Njemačkom.¹⁰ Kraljevina SHS (od 1929. godine Kraljevina) imala je funkciju održavanja francuske dominacije u Europi sa jasnim ciljem da spriječi jačanje Austrije i Mađarske. Mala Antanta imala je cilj spriječiti nadiranje i širenje boljševizma u Srednjoj Europi.¹¹ Po državnom uređenju prva Jugoslavija bila je monarhija, koja je uključivala postojanje privatne svojine, kapitalizma i izražen stepen religije.

Tokom aprila 1919. godine dolazi do osnivanja Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Naziv partije bio je Socijalistička radnička partija Jugoslavije. Partija je nastala objedinjavanjem socijaldemokratskih partija Bosne, Srbije, Hrvatske, Dalmacije i Slovenije. Podloga ujedinjenja bio je zvanični dokument i platforma sa koje je nastupala KPJ. Kroz ovaj dokument postavljeno je da je primarni cilj komunista uništenje trenutnog sistema i provedba apsolutne društvene reorganizacije. Živko Jovanović, jedan od najutjecajnijih ljudi KPJ, kazao je da obračun sa postojećim sistemom i ideološka, kulturna i politička transformacija moraju biti prioritet komunista u Jugoslaviji.¹² Reorganizaciju kadra komunistička partija vršila je „među nacionalno nezadovoljnim ljudima.“¹³

Jugoslavenski komunisti od samog svog pojavljivanja na društveno-političkoj sceni, zauzimaju značajno mjesto u historijskoj perspektivi. Zanimljiv je podatak da su na općinskim izborima nakon velikog rata, osvojili vlast u velikim gradovima Jugoslavije kao što su Beograd, Zagreb i Skopje. Na prvim izborima za Ustavotvornu skupštinu u Kraljevini SHS ostvarili su

⁸ Pogledati knjigu: Jerzy Holzer, *Komunizam u Europi. Povijest pokreta i sustava vlasti*, Srednja Europa, Zagreb 2002.

⁹ Nikolaj Berdjajev, *Sudbina čovjeka u suvremenom svijetu*, Verbum, Split 2007, 7.

¹⁰ Safet Bandžović, *Ideja i iskustvo: jugoslavesnki socijalizma i bošnjačka pozicija*, Autorsko izdanje, Sarajevo 2017, 191. (dalje: S. Bandžović, *Ideja i iskustvo*). Tada je donesena odluka o pristupanju Trećoj internacionali, čije je sjedište bilo u Moskvi. Pogledati: Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije*, Zagreb 1998, 113. (dalje: H. Matković, *Povijest Jugoslavije*).

¹¹ Grupa autora, *Istorija Jugoslavije*, Prosveta, Beograd 1970, 406. (dalje: G. autora, *Istorija Jugoslavije*).

¹² S. Bandžović, *Ideja i iskustvo*, 203-204.

¹³ Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb 1984, 307. (dalje: I. Banac, *Nacionalno pitanje*).

odličan rezultat, osvojivši 59 mandata i postavši treća politička opcija po snazi u državi.¹⁴ U ovom razdoblju komunistička partija bila je izrazito rasprostranjena u svom djelovanju. Prvenstveno je bila subverzivno raspoložena, sa jasnim ciljem slabljenja postojeće vlasti i pridobivanja novih pristalica za svoje ideje. Tako su organizirani brojni štrajkovi.¹⁵ Nakon održavanja izbora dolazi i do prvih sporenja i trvenja unutar partije. Različite vizije i pogledi dovode do stvaranja frakcija. Sukob frakcija postaje očigledan polarizacijom na revolucionare i centrumaše. Revolucionarne snage predstavljene u utjecajnim kadrovima partije smatrale su da komunisti trebaju slijediti revolucionarni put, dok su centrumaši željeli učešće u političkom životu.¹⁶

Živko Topalović postao je vođa centrumaških snaga. Nakon Vukovarskog kongresa napustio je komunističku partiju i osnovao Socijalističku partiju Jugoslavije. Upravo je ta partija bila najveći oponent KPJ u međuratnom periodu. Interesantno je da je tokom Drugog svjetskog rata Topalović bio blizak saradnik Dragoljuba Draže Mihailovića.¹⁷ Tokom 1920. godine dolazi do zabrane djelovanja KPJ. Kratki period komunističke vladavine u Mađarskoj pod vodstvom Bela Kuna uplašio je vlast Kraljevine SHS. Kralj Aleksandar žestoko se protivio komunizmu, što se može iščitavati iz njegovog vanjskopoličkog kursa. Slična stvar desila se u Bugarskoj, gdje se na čelu vlade nalazio Aleksandar Stamboliski, vođa bugarskih seljaka. Dvor je odbio svaki vid saradnji, a Stamboliski je na kraju svrgnut od strane konzervativaca i predstavnika bugarskog dvora.¹⁸

Rad KPJ odvijao se prema instrukcijama Kominterne. Slijeđenje instrukcija Kominterne vidljivo je iz zauzimanja stavova o potrebi razbijanja Jugoslavije, odnosno kasnijem revidiranju tih stavova o potrebi očuvanje države. Tokom 1924. godine zauzet je stav o razbijanju Jugoslavije, da bi u konačnici politika razbijanja Jugoslavije bila napuštena tokom 1935. godine.¹⁹

¹⁴ Analizirajući rezultate komunističke partije Ivo Banac navodi sljedeće: „Većinu glasova komunisti su dobili u Crnoj Gori, Makedoniji, na Kosovu i Metohiji, pri čemu su njihovi rezultati u Crnoj Gori bili osobito impresivni (37,99 posto od ukupnog broja glasova)... U Makedoniji i Crnoj Gori, gdje je KPJ postigla svoje najimpresivnije uspjehe, nije bilo organiziranih nacionalnih političkih stranaka, koje bi mogle voditi legalnu borbu protiv centralizma i srbijanskog hegemonizma. Dobri rezultati što ih je KPJ postigla u tim područjima bili su izborni protest protiv režima.“ Pogledati: I. Banac, *Nacionalno pitanje*, 308-309.

¹⁵ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 113.

¹⁶ *Isto*, 204.

¹⁷ Svetosavski kongres održan u selu Ba u Srbiji. Kongres je okupio 300 delegata, uključujući i predstavnike predratnih političkih stranaka. Živko Topalović bio je jedan od učesnika. Ključna odluka tog kongresa bila je ideja o formiranju jugoslavenske federacije, koju bi sačinjavali Srbija, Hrvatska i Slovenija. Pogledati: Marko Attila Hoare, *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu*, 254.

¹⁸ G. autora, *Istorija Jugoslavije*, 408.

¹⁹ Noel Malcolm, *Bosna: kratka povijest*, Buybook, Sarajevo 2011, 318-319. Borisav Jović jedan od najvažnijih učesnika političkog života druge Jugoslavije posebno je isticao važnost Drezdenskog kongresa od 12. novembra 1928. godine. On je smatrao da Drezdenski kongres

U procesu odlučivanja nije postojala autonomija i mogućnost donošenja ključnih odluka bez saglasnosti Moskve. Sovjetizacija KPJ bila je neizbježna. Sve primordijalne karakteristike boljševičke partije KPJ je usvojila tokom 1928. godine. U tom razdoblju, kako smatra Kosta Nikolić, uspostavljen je mehanizam: “boljševičkog vaspitanja članstva kako bi KPJ postala jedinstvena i disciplinovana.”²⁰

Tokom Drugog svjetskog rata dolazilo je do određenih sporova i suprotnih mišljenja između Moskve i komunističkog pokreta na prostoru Jugoslavije. Partija je bila podijeljena na lijevi i desni politički spektar. Pero Simić, objašnjavajući ovu podjelu, navodi da je centar ljevice unutar KPJ bio Zagreb. Oni bi za komunističku revoluciju dali sve, čak i državu. Centar desnice unutar KPJ bio je Beograd. Na njihovom čelu nalazio se Sima Maković, a oni su, kako navodi Pero Simić, bili jasni, revolucija nije vrijedna žrtvovanja države.²¹ Političke koncepcije KPJ bile su određene diktatom Kominterne, a te koncepcije uključivale su odbacivanje i napuštanje ideje Jugoslavije, do nekih federalističkih koncepcija. Jugoslavenski komunisti oštro su kritizirali nacionalnu politiku koju je provodila vlast u Kraljevini SHS. Sima Marković politiku forsiranog nacionalnog jedinstva nazvao je maskom srpskog nacionalizma.²²

Odnosi između SSSR i Kraljevine Jugoslavije bili su na niskom nivou. Zvanični list sovjetske komunističke partije “Pravda”, jugoslavenski međuratni režim nazivao je fašističkim, dok je kralj Aleksandar za ambasadora priznavao osobu iz carističke Rusije.²³ Prilikom za kaljenje jugoslavenski komunisti imali su tokom građanskog rata u Španiji, kada su kao dobrovoljci učestvovali na strani republikanaca.²⁴ Britanski povjesničar Alan Taylor u svojoj knjizi “Uzroci Drugog svjetskog rata”, iznosi mišljenje da intervencija Sovjetskog

jednako važan kao i sam čin nastanka države 1918. godine, kao i drugo zasjedanje AVNOJ-a. Njegova razmišljanja predstavljaju srpsko viđenje važnih dionica iz XX. vijeka. Ključna zamjerka Jovića jeste da su zaključci kongresa bili antisrpski i ohrabrujući za druge narode, dajući im pravo na samoopredjeljenje. Pogledati: Borisav Jović, Kako su Srbi izgubili vek, Službeni glasnik, Beograd, 2016, str. 32. Ivo Banac iznio je stav da je KPJ nakon Titova dolaska na čelo definitivno prihvatio federalistički model. Suština njihovog uspjeha ogledala se u tome, da se KPJ u svom djelovanju nije oslanjala ni na jednu nacionalnu skupinu. Pogledati: I. Banac, *Nacionalno pitanje*, 317.

²⁰ Prema: Ivica Miškulin, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 35, no. 2, 2003: Kosta Nikolić, *Komunisti u Kraljevini Jugoslaviji. Od socijaldemokratije do staljinizma 1919-1941*, LIO-Gornji Milanovac, Centar za savremenu istoriju Jugoistočne Evrope, Beograd 2000, 54.

²¹ Pero Simić, *Fenomen Tito*, Večernji posebni proizvodi, Zagreb 2009, 50.

²² Olivera Milosavljević, Levica i nacionalizam u Srbiji, u: *Sloboda, jednakost, solidarnost i internacionalizam: izazovi i perspektive savremene levice u Srbiji*, Beograd 2008, 189.

²³ Safet Bandžović, Sovjetska “ПРАВДА” o unutrašnjim prilikama i spoljnoj politici Jugoslavije (1919-1941), *Prilozi*, 34, Sarajevo 2005, 155-196.

²⁴ „Članovi KPJ u prilično velikom broju bili su među prvima koji su 1936. god. sačinjavali ono jezgro Internacionalne brigade koje je u najkritičnijim časovima umarširalo u Madrid da pomogne zaustaviti Frankove bande pred madridskim zidinama... Kasnije je KPJ postepeno mobilizirala, kako u zemlji tako i među našom emigracijom, proleterske borce i slala ih u Španjolsku“. Pogledati: Josip Broz Tito, *Sabrana djela VI*, 25.

saveza tokom rata u Španiji nije bila motivirana istinskim ideološkim razlozima. On navodi da Staljin nije pokazivao interes za pomoć komunizmu van matice.²⁵ Tokom tridesetih godina XX vijeka svijet su zadesile ogromne ekonomske i političke nedaće. Važno je imati na umu ekonomsku krizu, dolazak Hitlera na vlast, pa i samo ubistvo kralja Aleksandra 1934. godine. U kontekstu Jugoslavije, promjene u međunarodnoj politici bile su itekako izražene. Njemačka je 1938. godine priključila teritorij Austrije i postala susjedna zemlja Jugoslaviji. Okupacija Čehoslovačke označila je kraj Male Antante. Tadašnja vlada Milana Stojadinovića napravila je odmak od obaveza prema saveznicima (primjer Male Antante) i zauzela pronjemački i protalijanski kurs politike. Navedena politika naišla je na osudu KPJ koja pozivala na određene akcije.²⁶

Pakt o nenapadanju između Njemačke i Sovjetskog saveza doveo je do promjena u načinu razmišljanja prema ključnim političkim pitanjima. Pakt o nenapadanju KPJ je ocijenila kao mudrost Sovjetskog saveza, koji je ovim sporazumom ostavio mogućnost malim narodima da ostanu izvan velikih nadolazećih sukoba.²⁷ Približavanje Njemačke i Sovjetskog saveza uzrokovalo je promjenu stava prema fašizmu i odbacivanja zaključaka sa Sedmog kongresa. Komunisti su promijenili stav prema fašizmu, koji više nije bio glavno uporište reakcionarnih snaga.²⁸ Komunistička partija Jugoslavije kao dosljedni sljedbenik Moskve nudila je tumačenja o fašizmu i uzrocima velikog rata u skladu sa paktom o nenapadanju. Jugoslavenski komunisti ključne faktore za izbijanje sukoba vidjeli su u reakcionarnim vladama Pariza i Londona. Kritike nisu bile pošteđene ni socijaldemokratske snage, koje su okarakterizirane kao glavni saveznici engleskog i francuskog imperijalizma. Sovjetski napad i okupacija Baltičkih zemalja pozdravljeni su od strane Komunističke partije Jugoslavije.²⁹

Unutar komunističke partije Jugoslavije sukobi frakcija su dosegli vrhunac. Kao ključna figura i predvodnik pojavit će se Josip Broz Tito. Početak rata partija će dočekati bez svojih osnivača i utjecajnih kadrova Filipa Filipović, Petka Miletića, Sime Markovića, Đure Cvijića i drugih. Sistemski progon

²⁵ A.J.P Taylor, *Uzroci Drugog svjetskog rata*, 155. Autor navodi da je Sovjetski savez sa strane posmatrao pokolj kineskih komunista od strane Čang Kaj Šeka. Pogledati: A.J.P Taylor, *Uzroci Drugog svjetskog rata*.

²⁶ Janko Pleterski, *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, Izdavački centar Komunist, Beograd 1985, 350. (dalje: J. Pleterski, *Nacije, Jugoslavija*).

²⁷ J. Pleterski, *Nacije, Jugoslavija*, 356. „Na sednici Vrhovnog sovjeta SSSR, od 31. avgusta 1939, ministar inostranih poslova, V. Molotov je ironizirao 'ljude koji su očito pridavali suviše veliki značaj preteranoj antifašističkoj propagandi!'“ Pogledati: J. Pleterski, *Nacije, Jugoslavija*, 356.

²⁸ J. Pleterski, *Nacije, Jugoslavija*, 356.

²⁹ Kosta Nikolić, Mit o komunističkom jugoslavenstvu, *Istorija 20. veka*, 1, 9-26. Socijaldemokrate u očima KPJ bili su vjerne sluge Engleske i Francuske. Oni su smatrani neprijateljima avangarde, odnosno komunizma. Okupacija Francuske 1940. godine bila je posljedica antinarodne francuske vlade i socijaldemokrata. Pogledati: Josip Broz Tito, *Sabrana djela V*, 93-103.

pojedinaца koji su imali mišljenja suprotna zvaničnim, bio je posljedica boljševizacije partije. Partija određuje i uspostavlja kriterije i ima neskrivenu ambiciju da „postane apsolutni gospodar života svojih članova.“³⁰ U oktobru 1940. godine upriličena je Peta Zemałjska konferencija KPJ. Tom prilikom analiziran je rad partije i doneseni su planovi za buduće aktivnosti. Prevladalo je mišljenje da je međunarodna politika podijeljena na dva bloka. Prvi blok predstavljale su imperijalističko-totalitarne sile, dok je drugi blok činio Sovjetski savez. Tito će tom prilikom kazati: „S druge strane, vidimo ogroman napredak u zemlji socijalizma, u SSSR-u, vidimo njegovu dosljednu politiku mira i zaštitnika malih naroda, vidimo oslobođenje dvadeset milijunskih naroda Bjelorusije, zapadne Ukrajine, Besarabije i Bukovine, Litve, Latvije i Estonije, koje je oslobodila herojska Crvena armija od kapitalističkog ropstva i nacionalnog ugnjetavanja; vidimo sreću i blagostanje dvjestomilijunske bratske zajednice naroda.“³¹ Početak velikog rata KPJ dočekala je spremno i sa uspostavljenom organizacijom. Ipak, samo članstvo nije bilo masovno. Tako je na prostoru Makedonije partija brojala 250 članova, dok je u Srbiji (Kosovo i Vojvodina) brojala 2.200 članova. Na teritoriji Hrvatske 2.700 članova, u Sloveniji 900 članova i na prostoru Bosne i Hercegovine oko 240 članova.³²

Međuratna politika KPJ bila je zavjerenička, direktno usmjerena protiv društvenog poretka. Politika KPJ bila je takva da je partnere pronalazila u svakoj organizaciji ili pojedincu, koji su imali averziju prema postojećem poretku. Početak rata 1941. godine u Jugoslaviji u kontekstu KPJ nameće otvoreno pitanje da li se radilo o borbi za vlast ili borbi za oslobođenje. Knez Pavle i predstavnici vlade pristupili su Trojnom paktu 25. marta 1941. godine. Dva dana kasnije, dolazi do demonstracija, što je za posljedicu imalo obaranje Vlade. Na prijestolje je doveden maloljetni kralj Petar Drugi. Takav razvoj događaja učinio je Hitlera bijesnim i odlučnim da izvrši napad na Kraljevinu Jugoslaviju. Operacija Odmazda započela je 6. aprila 1941. godine i okončana je 17. aprila. Britanski povjesničar Antony Beevor događanja na prostoru Kraljevine Jugoslavije i Hitlerovu reakciju tumačio je na sljedeći način: „Za Hitlera je beogradski puč od 27. marta bio 'konačni dokaz zavere jevrejskih anglosaksonskih ratnih huškača i moćnih Jevreja u boljševičkom vrhu Moskve'. Čak je uspeo da ubedi samog sebe da je to grubo kršenje nemačko-sovjetskog pakta o prijateljstvu, koji je sam već nameravao da raskine.“³³ KPJ je imala pozitivan stav prema dešavanjima iz marta 1941. godine. Revolucija i

³⁰ Ivica Miškulin, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 35, no. 2, 2003, 650-653.

³¹ Josip Broz Tito, *Sabrana djela VI*, 4-5. Tito je u svom referatu na Petoj zemałjskoj konferenciji u Zagrebu o ratu koji je trajao kazao sljedeće: „Ovaj rat se vodi radi nove podjele svijeta i potpunog porobljavanja brojnih, do sada samostalnih, malih država i naroda... Imperijalistička klika *iz oba ratujuća tabora* potčinjava sve svojim ratnim ciljevima; ona ne poznaje nikakve neutralnosti malih i slabih država, ne poštuje ničiju nezavisnost ili bilo kakva prava malih naroda“. Pogledati: Josip Broz Tito, *Sabrana djela VI*, 4.

³² Josip Broz Tito, *Sabrana djela VI*, 23.

³³ Entoni Bivor, *Drugi svetski rat*. I tom, Laguna 2014, 239.

ostvarenje političkih ciljeva za KPJ ne bi bilo moguće bez puča 27. marta 1941. godine. Upravo je Edvard Kardelj, prilikom predavanja 1944. godine, iznio mišljenje na tragu prethodno izrečenih stavova. Kardelj navodi: „Bilo je očigledno da će proletarijat lakše razbiti reakciju u uslovima izgubljenog rata negoli u uslovima afirmacije Trojnog pakta.“³⁴

Tokom ratnih dejstava na području Jugoslavije djelovale su različite vojne formacije i ideologije. Dragoljub Draža Mihailović i njegove vojne formacije imali su obavezu da se bore za monarhiju. Mihailovićev dolazak u Srbiju i njegovo skrivanje na Ravnoj Gori, nije značilo i učestvovanje u antiokupatorskim operacijama. Četnici su svoj ustanak protiv Nijemaca vezali isključivo za dolazak saveznika na teritorij Jugoslavije.³⁵ Tokom 1941. godine ideolog četničkog pokreta Stevan Moljević kreirao je projekat “Homogena Srbija“. Kroz taj program, želio je stvoriti predispozicije za rješavanje srpskog pitanja, a to pitanje riješilo bi se kroz stvaranje tzv. Velike Srbije. Moljević je tvrdio da: „Srbi moraju izvršiti svoju historijsku misiju.“³⁶ Antimuslimanski sentiment dominirao je četničkim pokretom.³⁷ S druge strane, Nezavisna Država Hrvatska, svoje postojanje ostvarila je zahvaljujući ratnom metežu. Niti jedna bitna odluka nije se mogla donijeti bez odluke generala Edmunda Gleza fon Horstenaua i poslanika Kašea. Može se kazati da je NDH predstavljala teritorij okupiran od strane Nijemaca, sa određenim stepenom autonomije.³⁸

Na početku ratnih dejstava u Jugoslaviji, KPJ po prvi put pokazala je određenu distancu prema Moskvi i spremnost da artikulira vlastite stavove neovisno od matice. Neovisnost se ogledala u akcijama KPJ da istovremeno vodi borbu protiv neprijatelja, ali i da provodi proletersku revoluciju. Milovan

³⁴ J. Pleterski, *Nacije, Jugoslavija*, 378.

³⁵ S. Bandžović, *Bošnjaci i antifašizam*, 112. Mihailović sve vrijeme je imao pozitivan stav prema Italijanima, koje je smatrao za „jedini izvor snabdijevanja“. Pogledati: Elisabeth Barker, *Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu*, 336. Također, Milan Nedić, šef vlade u okupiranoj Srbiji, sudbinu je vezivao za novi poretak. Želio je preobrazbu srpskog društva u duhu dominantne njemačke politike pod vodstvom Hitlera. Pogledati: S. Bandžović, *Bošnjaci i antifašizam*, 110-111.

³⁶ Norman Cigar, *Genocid u Bosni: Politika „etničkog čišćenja“*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 1998, 27.

³⁷ U svom dnevniku Draža Mihailović zapisao je sljedeće: „Pitanje muslimanskog stanovništva potrebno da reši vlada. Muslimansko stanovništvo je svojim držanjem dovelo do toga da ih naš svet više ne želi i neće da ima u svojoj sredini. Potrebno je još sad da se pripremi iseljavanje u Tursku ili ma gde van naše teritorije“. Pogledati: Mehmedalija Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka*, 207. Pod komandom Pavla Đurišića četnici su 1943. godine u istočnoj Bosni i Sandžaku ubili 9.000 ljudi.

³⁸ S. Bandžović, *Bošnjaci i antifašizam*, 127. „Ni jedna druga zemlja na svijetu, koliko je meni poznato, nikada nije stavila nezavisna u svom zvaničnom nazivu: obično se nezavisnost podrazumijeva. To pokazuje do koje je mjere ta ideja opsjedala Hrvate, nakon dvije uzastopne zavisnosti od Austrougarske i Jugoslavije“. Prema: M. Grmek – L. Lambrichs, *Buntovnici iz Villefranchea*, 180.

Đilas izjašnjavajući se o ovim događajima, navodi Titova razmišljanja koji je nedvosmisleno isticao „da ćemo mi komunisti neposredno uzeti vlast.“³⁹

Dominantno mišljenje jeste da su jugoslavenski komunisti bili prvenstveno orijentirani na oslobođenje države. Takvim pristupom želi se kazati da jugoslavenski komunisti u svojim koncepcijama nisu pažnju posvećivali poslijeratnom uređenju države, već isključivo oslobođenju zemlje.⁴⁰ Svoje aktivnosti komunisti su vezali isključivo za oružani ustanak. Uspjeh u oružanom ustanku bio je jedina garancija njihove pobjede. Predratne političke stranke svoju sudbinu vezivali su isključivo za Saveznike i njihovu pobjedu. Oružani ustanak predratne političke stranke isključile su kao mogućnost. Ivo Banac, analizirajući ove događaje, zaključuje: „ne može se optuživati KPJ što je iskoristila priliku koju su druge stranke propustile.“⁴¹

Vladimir Velebit, direktni učesnik rata i istaknuta ličnost partije, pisao je o stvarnim i političkim ciljevima partije. Velebit je govorio da cilj partije nije bila vlast i preuređenje države. Kao argument navodi ponudu komunista građanskim partijama u zajedničkoj borbi protiv okupatora. U daljoj elaboraciji, on navodi da je ova ponuda dokaz u korist komunista, jer zašto bi neko pozivao druge političke opcije na zajedničku borbu, ako u konačnici želi priskrbiti vlast samo za sebe.⁴² Velebit aktivnost KPJ tokom 1941-1945 želi prikazati kao univerzalni čin, a ne kao uski ideološki čin. Ipak, akcije komunista tokom 1941. godine u Srbiji pokazivali su jasnu opredijeljenost ka pozicioniranju komunističkih snaga kao ključnog faktora u budućnosti. „Klasna zastranjivanja“ u cilju revolucionarnog prevrata bila su sveprisutna. O tome svjedoči naredba Sretena Žujovića: „Povedite strogo računa o petokolonašima,

³⁹ K. Nikolić, *Mit o komunističkom jugoslavenstvu*. „Tito je rekao da mi komunisti treba da se vojnički organizujemo, da napadnemo Nemce i druge okupatore u trenutku njihovog sloma i uzmemo vlast u svoje ruke. To je bilo za sve nas tako očito. Ali, to je trebalo reći. I on je prvi rekao. Niko mu nije protivurečio“. Milovan Đilas, *Uspomene revolucionara*, 680. Prema: K. Nikolić, *Mit o komunističkom jugoslavenstvu*.

⁴⁰ „Kominternu je formulisala liniju ‘dveju etapa’: dok rat traje, nema promena društvenog uređenja, s tim što se posle oslobođenja može postaviti pitanje prerastanja savremene antifašističke borbe u borbu za socijalne promene. Time je Kominternu u interesu solidarnosti među velikim silama antifašističke koalicije praktično odbacila revolucionarne promene u ratnoj etapi. Rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta faktički se oglašuje o poruke iz Moskve stvarajući oružane snage i organe nove vlasti, što zapravo znači početak rušenja buržoazije i starog uređenja pod uslovima okupacije i u jeku antifašističke borbe“. Prema: Branko Petranović, *Istoriografija i revolucija*, Prosveta, Beograd 1984, 304.

⁴¹ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, Globus, Zagreb 1990, 87.

⁴² Vladimir Velebit, *Tajne i zamke II. svjetskog rata*, Prometej, Zagreb 2002, 32. U istoj knjizi Velebit je kazao za KPJ sljedeće: „Njezin krajnji politički cilj bio je ipak socijalna revolucija i promjena društvenog poretka“. Pogledati: V.r Velebit, *Tajne i zamke II. svjetskog rata*, 14. Izbjeglička vlada i komunisti imali su zajednički cilj u pogledu očuvanja Jugoslavije, ali u pitanju društvenog uređenja postojale su nepomirljive razlike. Monarhizam je isključivao komunizam i obratno. AVNOJ je predstavljao negaciju prethodnog stanja, isto kao što bi pobjeda Mihailovićevih snaga predstavljala kraj za komuniste. Postojanje početne inkluzivnosti unutar komunističkih snaga treba posmatrati kroz realpolitiku i priliku da se vlastiti kadrovi ojačaju i, u međuvremenu onemogućujući jačanje rivala.

doušnicima, konfidentima i izdajnicima. U ovom pogledu ne postoje nikakvi razlozi za ma kakvu sentimentalnost prema njima. (...) Dobio sam jedan izveštaj koji se odnosi na vas, te vam šaljem o tome neke podatke i nalažem da bezuslovno učinite sledeće: uhvatiti domaćina kuće u planini, kuća na Kosmaju sa celom porodicom (žena, sin ženjen i sna), ispitati ih sve i streljati. Svi su konfidenti.⁴³

Komunističku aktivnost u Srbiji tokom 1941. godine Nemanja Dević tumači kao izgradnju revolucionarne vlasti.⁴⁴ Crveni teror ili lijeva skretanja važan su dio historije KPJ. Radikalni lijevi elementi unutar KPJ nesporno su željeli da preuzmu vlast u državi i započnu sovjetizaciju Jugoslavije. U tim pokušajima bilo je ozbiljnih grešaka, koje su ugrožavale kredibilitet partije. Radikalizam motiviran ideologijom manifestirao se protiv bogatih. Radikalna politika komunista pomagala je njemačkim i četničkim snagama.⁴⁵ Takav razvoj situacije na terenu jasno je ukazivao da Jugoslavija klizi u građanski rat.⁴⁶ Josip Broz Tito došao je na ideju o formiranju Narodnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. Međutim, za realizaciju ove ideje nije dobio podršku Moskve.⁴⁷ Onemogućen da vlast stvara odozgo, Josip Broz je stavio fokus na formiranje vlasti odozdo. Pristupilo se formiranju oslobodilačkih komiteta na teritorijama pod kontrolom komunista.⁴⁸ Branko Petranović smatra da je:

⁴³ Nemanja Dević. *Leva skretanja* u Srbiji 1941/1942. godine, *Hereticus* - Časopis za preispitivanje prošlosti 1-2:30-52. "I u drugim krajevima bilo je konfiskovanja imovine bogatih seljaka, ali i javnog isticanja revolucionarnih simbola, pogotovo crvenih zastava, oznaka i proglašavanja sa srpom i čekićem." N. Dević, *Leva skretanja* u Srbiji 1941/1942. godine.

⁴⁴ N. Dević, *Leva skretanja* u Srbiji 1941/1942. godine. „Setio sam se Lenjinovih reči: 'Prijatno je videti neprijatelja osakaćenog'. Eto, nekada, ja pred njim sa liscama na rukama, a sada on preda mnom – vezanih ruku“. Pogledati: Nemanja Marković, *Putevima sporta i revolucije*, Kragujevac 1982, str. 134.

⁴⁵ I. Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 88-89.

⁴⁶ Otto Kumm, komandant SS divizije Prinz Eugen, govoreći o ratu u Jugoslaviji kazao je sljedeće: „Nije istina da je za mnoge stotine hiljada mrtvih, u Jugoslaviji kriva njemačka okupaciona sila. Istina je da su uslijed borbi – osobito u gradovima – kao i uslijed represalija izginule hiljade nevinih, ali daleko najveći broj je stradao u međusobnoj borbi naroda onog prostora koji se iskonski mrze. Pravoslavni Srbi protiv katoličkih Hrvata, a jedni i drugi protiv Muslimana u Bosni, Hercegovini i u Crnoj Gori. Istrebljivanje je bilo osobito okrutno najviše na graničnom prostoru Bosne i Srbije, oko Drine koju narod nije uzalud nazvao 'crvenom Drinom' zbog krvi ljudi koji su se međusobno klali.“ Prema: S. t Bandžović, *Bošnjaci i antiifašizam*, 372.

⁴⁷ U jednom dokumentu iz arhive CK KPJ Hrvatske navodi se da je vlada SSSR-a priznala vladu generala Simovića „kao jedinu legitimnu za Jugoslaviju“, te da se zato „neće pristupiti formiranju Komiteta nacionalnog oslobođenja“. Zvanični diplomatski odnosi koji su bili na snazi u savezničkoj koaliciji doprineli su tako da prve, brzoplete ideje o formiranju revolucionarnih tela u Jugoslaviji budu odbačene. Prema: N. Dević, *Leva skretanja* u Srbiji 1941/1942. godine. Međutim, treba istaći (što dokumenti evidentno pokazuju) da sovjetska vlada ipak nije željela prekinuti svake veze s vladom S. Jovanovića, što se vidi iz pokušaja obnove ugovora o jugoslavensko-sovjetskom prijateljstvu i uzajamnoj pomoći (pregovori započeti 5/6. IV 1941). Pod utjecajem V. Britanije jugoslavenska vlada otkazuje ugovor (travanj 1942). Franko Mirosević, *Časopis za suvremenu povijest*, 234-244.

⁴⁸ Branko Petranović navodi da „organizovani faktor u njihovom nastanku za istoričare je nesporan“. Prema: N. Dević, *Leva skretanja* u Srbiji 1941/1942. godine.

„Stvaranjem oružane sile u vidu partizanskih odreda i organa vlasti-narodnooslobodilačkih odbora (NOO) od jula 1941, komunisti su ispoljavali težnju za iskorišćavanjem narodnooslobodilačke borbe za društveni prevrat, nezavisno od svih kvalifikacija ovih odbora kao privremenih, neophodnih organa borbe protiv okupatora, organa naroda a ne komunističke partije. Njihovo osnivanje sukobljavalo je komuniste sa Kominternom, koja je suspendovala sve socijalne promene dok traje rat, a na drugoj strani sa četnicima koji su u njihovom stvaranju videli nameru da se odstrani 'legalni poredak' i prigrabi vlast za račun tuđinske sile (SSSR-a). Delujući mimo direktive Kominterne, jugoslovenski komunisti su pokazivali određenu meru samostalnosti, ali su na drugoj strani isključivali modus vivendi sa drugom antiokupatorskom strujom u srpskom narodu.“⁴⁹

Narodni odbori umnogome su olakšali kasnije aktivnosti u vezi organiziranja AVNOJ-a. Nakon Drugog zasjedanja AVNOJ-a, osnovan je Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, koji je predstavljao izvršni organ partizanskih odreda sa svim karakteristikama revolucionarne vlade. Odluke sa Drugog zasjedanja AVNOJ-a bile su jasan indikator da komunistički pokret izrasta u respektabilnu vojno-političku snagu. Zabrana povratka izbjegličke vlade, kralja Petra II Karađorđevića i poništavanje svih sporazuma i dogovora, koje je sklopila izbjeglička vlada ukazivalo je da će Jugoslavija po okončanju rata doživjeti temeljite političke, kulturne i ideološke promjene.⁵⁰ Prije samog održavanja Drugog zasjedanja AVNOJ-a, Tito je obavjestio Georgija Dimitrova da se narod Jugoslavije opredijelio za demokratsku republiku, u kojoj neće biti mjesta za kralja i njegovu vladu. Ipak, u konačnim odlukama Drugog

⁴⁹ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, 240. „Za četnike su narodnooslobodilački odbori bili organi vlasti kojima se zamenjuju i ruše stari organi vlasti, a time od samog početka dovodi u pitanje unutrašnji kontinuitet Kraljevine Jugoslavije“. B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, 240. „Na koncu se potvrdilo da je crveni teror 1941-1942. bio ozbiljna greška. Druga etapa bila je ne samo posve neusklađena sa sovjetskim shvaćanjima, nego je – što je bilo još važnije – do te mjere slabila bazu vlasti Politburoa CK KPJ da ga je gotovo dovela do kolapsa“. I. Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 89.

⁵⁰ Odluka sa Drugog zasjedanja AVNOJ-a da se izbjegličkoj vladi oduzme legitimitet nije naišla na potporu od strane SSSR-a. Takva odluka je ocijenjena kao „zabijanje noža u leđa SSSR-a“. Safet Bandžović objašnjavajući ponošanje Moskve navodi: „Borba jugoslavenskih komunista izišla je iz ustaljenih pogleda i neosporavanih interesa SSSR-a. Moskva nije potpuno shvatala jugoslavensku revolucionarnu stvarnost - da se pored borbe protiv okupatora Jugoslavije vodi istodobno i unutarnja revolucija. Osnovu tog neshvatanja činilo je zaziranje sovjetske vlade da bi joj zapadni saveznici, prije svega Velika Britanija, mogli zamjeriti da preko svojih komunističkih ispostava iskorišćava ratne nevolje okupiranih zemalja radi širenja revolucije i svojih uticaja... Partizani u SSSR-u su bili pomoćna, sporedna snaga Crvene armije i nikada nisu prerasli u regularnu vojsku. Shodno svom iskustvu, sovjetski vrhovi nisu mogli da shvate da jugoslavenski partizani mogu prerasti u respektabilnu vojsku i državnu vlast, a samim tim da vremenom poprime lik i interese različite od sovjetskih - svoj oblik egzistencije.“ Pogledati: Safet Bandžović, *Bosna i Hercegovina u raspravama i odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, Prilozi* 31, 179-204.

zasjedanja AVNOJ-a demokratski model je izostavljen. Umjesto toga spomenuta je federacija ravnopravnih naroda.⁵¹

Period 1943. godine pokazao se ključnim za jugoslovenske komuniste. Ne treba gubiti iz vida da se tokom 1943. godine pokret našao u ozbiljnim problemima, što je kasnije dovelo i do pregovora sa Nijemcima. Takozvani martovski pregovori između predstavnika partizanskog pokreta i njemačkih predstavnika predstavljaju zanimljivu historijsku dionicu. Milovan Đilas na pitanje zašto se o ovim pregovorima nije više govorila kazao je: „To se skrivalo radi savršenije, ljepše slike, radi naše totalne čistote, radi ratne nepomirljivosti, a posebno zbog idealizirane slike o samom vodstvu. Razumije se, ako gledate s jednog čisto pragmatičnog političkog gledišta tu nema nikakvog grijeha. U ratu se svi tuku i svi pregovaraju. Nama se također desilo da smo u jednoj teškoj situaciji pokušali naći nekakav privremeni izlaz. Danas, gledajući iz ovog ugla, smatram da su pregovori o primirju bili greška.“⁵² Prijedlozi navedenog sporazuma uključivali su razmjenu zarobljenika, priznanje statusa strane u sukobu Narodnooslobodilačkoj vojsci i treći prijedlog sporazuma uključivao je prekid ratnih dejstava između NOVJ i njemačkih snaga.⁵³ U kratkom razdoblju 1943. godine komunisti su iz krajnje nepovoljne pozicije došli u povlašten položaj. Na Teheranskoj konferenciji saveznici su odlučili da se prestanu sa podrškom Dragoljubu Draži Mihailoviću i njegovim četnicima. Umjesto četnicima, podrška je dana partizanima. Osvajanju vlasti doprinijele su povoljne međunarodne okolnosti i odluka velikih sila da se Jugoslavija obnovi, a kakva će vlast biti ovisila je o odnosu snaga na terenu, to jeste o faktičkom stanju. Na sastanku između Tita i Čerčila 1944. godine, Tito je obećao da će dopustiti sve lične slobode i da nema intenciju da uvodi komunizam. Jasno je iznio stav da poslijeratna Jugoslavija mora biti izgrađena na demokratskim principima.⁵⁴ Razdoblje 1944. godine poznato je kao period politizacije rata.

⁵¹ Jera Vodušek Starič, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944-1946*, Naklada Pavičić, Zagreb 2007, 64.

⁵² V. Velebit, *Tajne i zamke II. svjetskog rata*, 238.

⁵³ V. Velebit, *Tajne i zamke II. svjetskog rata*, 230. U razgovoru koji je vodio sa svojim privatnim liječnikom Aleksandrom Matunovićem, Josip Broz Tito dao je osvrt na Martovske pregovore iz 1943. godine. Tito je kazao: „Došao sam na ideju da Nemcima predložim sklapanje Vojnog saveza protiv našeg zajedničkog neprijatelja Engleza, čiji se pomorsko – vazduhoplovni desant u Dalmaciji očekuje i svakoga dana, odnosno svakoga časa. Predložio sam i zajedničku borbu protiv njihovih lažnih prijatelja, a naših velikih neprijatelja. Četnika. Ukoliko oni ne žele da učestvuju u toj borbi, tražio sam da nas ne ometaju u našem obračunu sa četnicima... Pobjeda Engleza za nas ne znači samo naš vojnički i politički poraz nego i besmislenost naše dosadašnje borbe, kada je u pitanju socijalna revolucija. Zbog toga Engleze smatramo većim neprijateljima od Nemaca. Naša dalja borba protiv Nemaca gubi svaki smisao, jer ide u korist samo Engleza i četnika kao i njihovih saveznika.“ V. Velebit, *Tajne i zamke II. svjetskog rata*, 250-251.

⁵⁴ Pero Simić, *Fenomen Tito*, 191. Na sugestiju predstavnika Foreign Office-a Titu da kratkom izjavom demantuje navode o uvođenju komunizma, Tito je kazao: „Da, u tom smislu sam već dao brojne izjave. Ali, moramo voditi računa da se ne stvori dojam da je izjava koju predlažete dana pod pritiskom i da tu nešto nije sasvim u redu. No, ukoliko nađemo pravi oblik, spreman sam objaviti takvu izjavu“. Prema: Dušan Biber, *Tito – Churchill strogo tajno*, 278.

Politizacija rata neminovno je uzela maha na području Jugoslavije. Jera Vodušek navodi direktivu Kardelja iz 1944. godine u kojoj kaže: „Čuvajte snage i ne trošite ih ondje gdje se ne radi o učvršćenju naše vojske i njenog položaja.“⁵⁵ Ostvarenje apsolutne političke moći i podrška saveznika postaju primarni ciljevi partije. Ne treba gubiti iz vida da je pomoć Sovjetskog saveza tokom bitke za Srbiju, upravo bila motivirana politizacijom rata.⁵⁶

Sporazum Tito – Šubašić iz 16. juna 1944. godine važna je prekretnica za jugoslavensko pitanje. Tim su sporazumom ostavljene dvije opcije. Prva opcija uključivala je mogućnost ravnopravne saradnje predstavnika NOP- a i onih političkih snaga koje se nisu kompromitovale tokom rata. Druga opcija koja je korespondirala sa željama NOP-a i u konačnici prevagnula, podrazumijevala je okupljanje pod vodstvom KPJ, sa jasnom namjerom da se očuva prethodno ostvarena dominacija.⁵⁷ Sama organizacija oružanih formacija bila je postavljena na spremnost da se određene stvari žrtvuju, kako bi se dugoročno ostvarile enormne povlastice. Tako su komunisti vojne formacije nazivali „narodnooslobodilački i zbog toga što to nisu borbene formacije bilo koje političke partije ili grupe – u konkretnom slučaju ni Komunističke partije, bez obzira na to što se komunisti bore u prvim redovima, već su to borbeni odredi naroda Jugoslavije u kojima treba da se bore svi rodoljubi sposobni za oružanu borbu protiv okupatora, bez obzira na političko uvjerenje.“⁵⁸ U cilju ostvarenja ciljeva, partija se na sugestiju vanjskih faktora opredijelila za amnestiju četnika i drugih kompromitiranih aktera. Esad Ćimić o odluci da se četnici amnestiraju kazuje: „Tito je, kako sam obaviješten iz dokumenata, na zahtjev Staljina i Churchilla izvršio masovnu amnestiju četnika neposredno pred kraj II svjetskog rata. I jedan dio tih četnika je bio prisutan na Bleiburgu. U jednom trenutku bio sam u društvu narodnog heroja Koče Popovića, koji je na moje pitanje: Kako objašnjavate Bleiburg?, odgovorio: Pa, čujte Ćimiću, treba imati na pameti da je to koincidiralo sa onom amnestijom; četnici su zadržali svoje činove, a umjesto kokardi stavili su petokrake.“⁵⁹

Ono što je posebno značajno naglasiti jeste činjenica da je tokom trajanja Drugog svjetskog rata, Kraljevina Jugoslavija zadržala svoj formalni državno-pravni subjektivitet i održala kontinuitet. Pred kraj rata sve više se postavljalo pitanje vezano za organizaciju vlasti u državi i odnos prema izbjegličkoj vladi u Londonu. Ono što nije išlo na ruku Titu jeste činjenica da je tadašnja britanska politika bila spremna odreći se saradnje sa zločincem Dragoljubom Dražom Mihailovićem, ali nije prihvatila prekid saradnje sa kraljem Petrom II, pa samim time ni vladom u izbjeglištvu. Upravo pomenuti sporazum Tito-Šubašić je omogućio da NOB bude upotpunosti priznat od

⁵⁵ Jera Vodušek Starić, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944-1946*, 61.

⁵⁶ *Isto*, 62.

⁵⁷ *Isto*, 62-63.

⁵⁸ S. Bandžović, *Ideja i iskustvo*, 253-254. Podatak sa kraja rata pokazuje da je NOP brojao 800.000 vojnika, a KPJ imala je 140.000 članova. S. Bandžović, *Ideja i iskustvo*, 474-475.

⁵⁹ Esad Ćimić, *Slobodna Bosna*, 16.02.2012.

strane britanske politike, uz uslov da se prilikom stvaranja nove Vlade vodi računa o zastupljenosti onih političara koji se nisu kompromitirali djelovanjem protiv NOP-a. Sporazumom se Tito obavezao i da „za vrijeme trajanja rata neće pokretati pitanje konačnog uređenja obnovljene Jugoslavije.“⁶⁰ Nakon niza kritika i neprihvatanja Sporazuma, posebno od strane HSS-a, kao i predstavnika Slovenske narodne strane, te od strane četnika, 2. novembra 1944. godine sklopljen je novi sporazum, a koji je uključivao stvaranje jedinstvene jugoslovenske vlade, tzv. Beogradski sporazum. Dogovoreno je da se kralje Petar II neće vraćati u zemlju, dok o tome ne odluči narod, te da će u njegovoj odsutnosti kraljevski vlast obavljati Kraljevsko namjesništvo od tri člana. Iako se u početku tome protivio, na koncu je kralje Petar II potpisao ukaz o prenošenju njegovih ovlasti na namjesništvo. Sve je to bilo u daljnu korist Tita i NOP-a. Nakon stavke Šubašičeve vlade i NKOJ-a, „7. ožujka 1945. formirana (je) jedinstvena jugoslavenska vlada na čelu s Josipom Brozom Titom kao predsjednikom.“⁶¹ Formiranje jedinstvene vlade obnovljene Jugoslavije dobijeno je i međunarodno priznanje od strane velikih antifašističkih sila, te omogućeno postavljanje i učvršćivanje komunističke vlasti u državi.

U novu vladu uključeno je i nekoliko ministara iz reda građanskih političara. U augustu 1945. Godine je AVNOJ preimenovan u Privremenu narodnu skupštinu. Građanski političari, koji su oformili parlamentarnu opoziciju, nisu imali poseban utjecaj na političke procese, budući da su većinu imali komunisti. Prije samih izbora, zakazanih za 11. novembar 1945. godine, KPJ je na sve načine pokušavala onemogućiti i/ili ograničiti sudjelovanje stranaka koje su se smatrale građanskim. U tome je do samih izbora i uspjela. Tako je „za izbore narodnih zastupnika u ustavotvornu skupštinu bila postavljena samo jedna lista Narodne fronte s nositeljem maršalom Titom, za koju je kandidate odredila KPJ... Na biralištima su bile postavljene i tzv. crne ili ćorave kutije bez kandidata.“⁶² Rezultati izbora su bili takvi da je apsolutnu pobjedu ostvarila Narodna fronta, pa su u ustavotvornu skupštinu ušli isključivo kadrovi pod kontrolom KPJ. Tako je, pored pobjede u oružanoj borbi, KPJ ostvarila i pobjedu na političkom frontu, čime su mogli nesmetano organizirati vlast u novoj (obnovljenoj) Jugoslaviji. Ustavotvorna skupština se sastala 29. novembra 1945. godine i Jugoslaviju proglasila republikom pod nazivom Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ). Time je ukinuta monarhistička Jugoslavija, pa samim time i lišen svih prava kralj Petar II i dinastija Karađorđevića. Ustav FNRJ je izglasan 30. januara 1946. godine, a ustrojavanje Jugoslavije je dovršeno donošenjem republičkih ustava šest republika (Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Makedonije, Slovenije, Srbije i Hrvatske).

⁶⁰ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 264.

⁶¹ *Isto*, 268.

⁶² *Isto*, 277-278.

Zaključak

Put jugoslavenskih komunista uključivao je izborni uspjeh 1920. godine, zatim marginalizaciju i borbu za političku vidljivost. Nesporne je da se tokom procesa traženja i očuvanja kredibiliteta frakcijski sukobi uzimali maha. Svako se na sebi svojstven način borio za naklonost Moskve. Drugi svjetski rat i građanski rat koji je zadesio Jugoslaviju pružio je priliku da jugoslavenski komunisti preuzmu vodstvo. Od 1945, pa do samog raspada Jugoslavije KPJ imala je priliku da organizira društvo i državu. To je podrazumijevalo različite eksperimente od staljinizma 1945-1949, antistaljinizma 1949-1953, titoizam 1953-1964, tržišni socijalizam 1964-1973, te na kraju konfederalni oblik od 1974-1989. Zahvaljujući ratnom metežu jugoslavenski komunisti postali su važnim akterom svih kretanja u državi. Kako se Drugi svjetski rat približavao svom kraju, tako su jugoslavenski komunisti sve više razmišljali i potencirali rasprave o pitanjima organizacije vlasti u novoj (obnovljenoj) Jugoslaviji. Dakle, tokom Drugog svjetskog rata, u okviru kojeg se desio i slom prethodne države, kao i oblici građanskog rata, jugoslavenski komunisti dolaze u priliku da izvrše reorganizaciju kompletnog društvenog, političkog i ekonomskog poretka. Od onih koji su djelovali u ilegali, pa preko oružane borbe, jugoslavenski komunisti postaju i moćna politička snaga, koja je preuzela vlasti. Na koncu, uspjeli su prevazići sve razdore, kako unutar države, tako i unutar njih samih, te su, pored pobjede na frontu, ostvarili na kraju i pobjedu na političkom planu. To se ogleda u tome da su, uz djelovanje ranije opisanih okolnosti, postali jednim faktorom koji je mogao organizirati vlast u obnovljenoj Jugoslaviji. Pokazalo se da bez jasnog kritičkog pristupa, nije moguće adekvatno spoznati sve silnice djelovanja i rada jugoslavenskih komunista. Upravo zato ovaj prilog i nosi naslov: *Jugoslavenski komunisti između mira i razdora*.

Summary

The path of the Yugoslav Communists included electoral success in 1920, then marginalization and the struggle for political visibility. It is indisputable that factional conflicts took place during the process of seeking and preserving credibility. Everyone fought for Moscow's favor in their own way. World War II and the civil war that befell Yugoslavia provided an opportunity for the Yugoslav Communists to take the lead. From 1945 until the break-up of Yugoslavia, the CPY had the opportunity to organize society and the state. This involved various experiments from Stalinism 1945-1949, anti-Stalinism 1949-1953, Titoism 1953-1964, market socialism 1964-1973, and finally the Confederate form from 1974-1989. Thanks to the turmoil of the war, the Yugoslav communists became an important actor in all movements in the country. As World War II drew to a close, the Yugoslav Communists

increasingly thought about and emphasized discussions on the organization of power in the new (renewed) Yugoslavia. Thus, during the Second World War, in which the collapse of the previous state took place, as well as the forms of civil war, the Yugoslav communists had the opportunity to reorganize the entire social, political and economic order. From those who acted illegally, and through armed struggle, the Yugoslav communists became a powerful political force, which took over the government. In the end, they managed to overcome all the divisions, both within the state and within themselves, and, in addition to winning at the front, they finally achieved victory at the political level. This is reflected in the fact that, with the action of the previously described circumstances, they became the only factor that could organize the government in the renewed Yugoslavia. It turned out that without a clear critical approach, it is not possible to adequately understand all the forces of action and work of the Yugoslav communists. That is why this article is entitled: *Yugoslav Communists between Peace and Disput.*

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Knjige/Books:

1. Bakić Jovo, *Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači*, Službeni glasnik, Beograd 2011.
2. Banac Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb 1984.
3. Banac Ivo, *Sa Staljinom protiv Tita*, Globus, Zagreb 1990.
4. Bandžović Safet, *Bošnjaci i antifašizam*, Autorsko izdanje, Sarajevo 2010.
5. Bandžović Safet, *Ideja i iskustvo: jugoslavesnki socijalizma i bošnjačka pozicija*, Autorsko izdanje, Sarajevo 2017.
6. Berdjajev Nikolaj, *Sudbina čovjeka u suvremenom svijetu*, Verbum, Split 2007.
7. Biber Dušan, *Tito – Churchill strogo tajno*, Arhiv Jugoslavije, Beograd 1981.
8. Bivor Entoni, *Drugi svetski rat. I tom*, Laguna, Beograd 2014.
9. Bojić Mehmedalija, *Historija Bosne i Bošnjaka*, Šahinpašić, Sarajevo 2001.
10. Cigar Norman, *Genocid u Bosni: Politika „etničkog čišćenja“*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 1998.
11. Česlav Miloš, *Zarobljeni um*, Paideia, Beograd 2006.
12. Grmek M. – L. Lambrichs, *Buntovnici iz Villefranchea*, ArmisPrint, Sarajevo 2005.
13. Grupa autora, *Istorija Jugoslavije*, Prosveta, Beograd 1970.
14. Hoare Marko Attila, *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu*, Vrijeme, Zenica 2019.
15. Holzer Jerzy, *Komunizam u Europi. Povijest pokreta i sustava vlasti*, Srednja Europa, Zagreb 2002.
16. Hunt Lynn, *Nova kulturna historija*, Naklada Ljevak, Zagreb 2001.
17. Josip Broz Tito, *Sabrana djela VI*.
18. Jović Borisav, *Kako su Srbi izgubili vek*, Službeni glasnik, Beograd 2016.
19. Kuljić Todor, *Historijski revizionizam: Problemi i mitovi*.
20. Malcolm Noel, *Bosna: kratka povijest*, Buybook, Sarajevo 2011.
21. Marković Nemanja, *Putevima sporta i revolucije*, Kragujevac 1982.
22. Matković Hrvoje, *Povijest Jugoslavije*, P.I.P. Pavičić, Zagreb 1998.
23. Mazover Mark, *Hitlerovo carstvo: nacistička vladavina u okupiranoj Evropi*, Belona, Subotica 2019.

24. Petranović Branko, *Istoriografija i revolucija*, Prosveta, Beograd 1984.
25. Pleterski Janko, *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, Izdavački centar Komunist, Beograd 1985.
26. Simić Pero, *Fenomen Tito*, Večernji posebni proizvodi, Zagreb 2009.
27. Taylor A.J.P., *Uzroci Drugog svjetskog rata*, Nakladni zavod Znanje, Zagreb 1994.
28. Velebit Vladimir, *Tajne i zamke II. svjetskog rata*, Prometej, Zagreb 2002.
29. Vodušek Starić Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944-1946*, Naklada Pavičić, Zagreb 2007.

Članci/Articles:

1. Bandžović Safet, Bosna i Hercegovina u raspravama i odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, *Prilozi*, 31, 179-204.
2. Bandžović Safet, Sovjetska "ПРАВДА" o unutrašnjim prilikama i spoljnoj politici Jugoslavije (1919-1941), *Prilozi*, 34, Sarajevo 2005, 155-196.
3. Čekić Smail i Osman Sušić, ZAVNOBIH je društvena, historijska i naučna činjenica, *Pregled-časopis za društvena pitanja*, 3(3), 2018, 1-24.
4. Ćimić, Esad, *Slobodna Bosna*, 16.02.2012.
5. Dević Nemanja, Leva skretanja" u Srbiji 1941/1942. godine, *Hereticus - Časopis za preispitivanje prošlosti* 1-2, 30-52.
6. Hasanbegović Zlatko, *Izlišno je pitanje treba li osnovna škola u Dozinu Podrinju nositi njegovo ime, Oslobođenje*, 2. novembar 2013.
7. Milosavljević Olivera, Levica i nacionalizam u Srbiji, u: *Sloboda, jednakost, solidarnost i internacionalizam: izazovi i perspektive savremene levice u Srbiji*, Beograd 2008.
8. Mirosević Franko, *Časopis za suvremenu povijest*, 234-244.
9. Miškulin Ivica, Prikaz: Kosta Nikolić, Komunisti u Kraljevini Jugoslaviji. Od socijaldemokratije do staljinizma 1919-1941, LIO-Gornji Milanovac, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 35, no. 2, 2003.
10. Nikolić Kosta, Mit o komunističkom jugoslavenstvu, *Istorija 20. veka*, 1, 9-26.